

UDK: 343.819.5(497.5 Jasenovac)"1941/1945"
Pregledni rad
Primljeno: 16. 9. 2010.

Univerzalizacija holokausta na primjeru hrvatske politike prošlosti i spomen-područja Jasenovac

LJILJANA RADONIĆ
Sveučilište u Beču, Austrija

Posljednjih godina u Europi raste broj interdisciplinarnih studija o kolektivnom pamćenju, posebno u vezi s holokaustom. Ovaj članak se bavi novijim trendovima univerzalizacije i europeizacije holokausta kao negativnog mita o novoosnovanoj Europi nakon 1945. godine. Druga strana tog razvoja je njihov napet odnos prema novim postsocijalističkim naracijama u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Te fenomene analizirati ću na hrvatskom primjeru. Nakon kratkog pregleda politike prošlosti u Hrvatskoj nakon 1990. godine članak se u drugom dijelu posvećuje ultramodernom postavu u spomen-području Jasenovac, otvorenom 2006. godine. U središtu analize stoji pitanje postoje li „europski standardi sjećanja“ te koje rezultate donosi novi fokus na individualne žrtve u memorijalnim muzejima.

Ključne riječi: politike prošlosti, univerzalizacija i europeizacija holokausta, novi postav u Jasenovcu; izjednačavanje crnog i crvenog totalitarizma

1. Univerzalizacija i europeizacija holokausta¹

Nakon Hladnog rata u zapadnoj Europi pojam „sjećanje“ sve više dobiva na značenju. Objavljena su tolika istraživanja (Assmann, 1988;

Nora, 1990) da se danas govori o tzv. *memory boomu* u čijem središtu se sve više nalazio holokaust. Prije 1990ih samo su pojedini događaji vodili do transnacionalnih debata o holokaustu, kao što je suđenje Adolfu Eichmannu 1961. godine ili prijenos američke serije „Holocaust“ 1978/79. Većinu vremena su nacionalne diskusije slijedile vlastite ritmove, ovisno o ulozi pojedine države u Drugom svjetskom ratu, ali i aktualnoj političkoj situaciji. U fokusu sjećanja na Drugi svjetski rat se za razliku od prijašnjih desetljeća od 1980ih nalazi istrebljenje europskih Židova. (Levy i Sznajder, 2001) Istovremeno se umjesto junacima i mučenicima antifašističkog otpora u kolektivnom sjećanju posebna pažnja počela

1 Pod „politikom prošlosti“ podrazumijevam političko, pravosudno i kulturno ophođenje demokratskog društva sa svojom nedemokratskom ili zločinačkom prošlošću – uključujući političke simbole i javni diskurs (Sandner, 2001: 7). Pojam dolazi iz njemačkog (*Vergangenheitspolitik*) i ponajprije se odnosio na pravosudno svladavanje nasljeđa nacionalsocijalizma (Frei, 1999) i socijalizma (Offe, 1994), no danas se koristi u širem smislu konstrukcije prošlosti i identiteta putem rituala i diskursa (Bock/Wolfrum 1999: 9).

posvećivati individualnim žrtvama (Rousso, 2004: 374). Holokaust je postao „negativna ikona“ (Diner, 2007) naše ere, univerzalni imperativ poštovanja ljudskih prava i, kao što su to nazivali Levy i Sznajder u jednoj od prvih i središnjih publikacija na tu temu, „spremnik“ za sjećanje na razne žrtve. (Levy i Sznajder, 2001: 229).

Pored te univerzalizacije holokausta u Europi taj razvoj posjeduje dodatnu dimenziju: holokaust sve više postaje negativni mit o osnovanju Europe. Europska zajednica se nakon 1945. shvaća kao kolektiv koji dijeli zajedničku sudbinu (*Schicksalsgemeinschaft*) i koji je iz holokausta naučio te razvio zajedničke strukture kako se slično nikada ne bi ponovilo. Budući da EU traži novi europski identitet, pored gospodarske i financijske zajednice, osnivački mit o na temelju holokausta trebao bi stvoriti takav zajednički identitet. (Judt, 2005) To je jedan od razloga zašto je *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research* (ITF), osnovan 1998. u Švedskoj kao mreža političara i stručnjaka, pobudio toliko interesa i danas već ima 27, prije svega europskih država članica. (Kroh, 2008a: 156) Nakon toga je na početku novog tisućljeća, 27. siječnja 2000. godine, na godišnjicu oslobođenja Auschwitzta, međunarodni skup o holokaustu u Stockholmu prvi put posjetio značajan broj premijera i predsjednika te priznatih stručnjaka i preživjelih iz 46 država (Kroh, 2008: 111-113). Jedan od rezultata usvojene deklaracije bila je preporuka da bi sve države trebale implementirati 27. siječnja ili neki sličan nacionalni datum kao Dan sjećanja na holokaust.² Bili su to prvi koraci u smjeru neke vrste „europskih standarda sjećanja“: iako nisu službeno primjenjeni u toku proširenja EU 2004., očito su neslužbeno igrali određenu ulogu. Tako je na primjer u Budimpešti nekoliko dana prije nego što je Mađarska pristupila EU – kao protuteža nacionalističkom *House of Terror* (Ungvary, 2006) otvoren *Holocaust Memorial Center*, iako stalni postav još nije bio gotov. U skoro praznoj zgradi otvoren je privremeni postav, takozvani *Auschwitz-album*, koji se sastoji od fotografija mađarskih logoraša koje su snimili

2 Drugi rezultat bila je deklaracija u kojoj je pojam holokaust (šoa) rezerviran za židovske žrtve, dok se u isto vrijeme naglašava da „the terrible suffering of the many millions of other victims of the Nazis has left an indelible scar across Europe as well.“, URL= <http://www.holocaust-taskforce.org/about-the-itf/stockholm-declaration.html> (10. rujna 2010.)

SS-ovci (Fritz, 2008).³

2. Problematične tendencije i podijeljeno sjećanje na „istoku“ i „zapadu“

Pokušaj da se holokaustu retrospektivno na neki način pripiše smisao, moralna legitimacija EU kao bolje Europe koja je proizašla iz holokausta, je problematičan u više aspekata. Kompleksni događaji su istrgnuti iz povijesnog konteksta kako bi stvorili zajednički identitet. Za to je potrebno apstrahirati od konkretnih žrtava i počinitelja kao i od posebne uloge Austrije i Njemačke, važnih partnera u EU. Levy i Sznajder preciziraju: „The Holocaust is no longer about the Jews being exterminated by the Germans. Rather, it is about human beings and the most extreme violation of their human rights“ (Levy i Sznajder, 2004: 669). Autori pozdravljaju taj fokus na individualne žrtve, a ne kritiziraju opasnost ignoriranja različitih konteksta u kojima je „ljudsko biće“ stradalo. To vodi do problematične tendencije da se sve žrtve ubijene u Drugom svjetskom ratu izjednačavaju kao jednako nevine žrtve. Levy i Sznajder to jedino smatraju problemom kad se radi o njemačkim žrtvama bombardiranja i protjerivanja to jest izjednačavanju njihove patnje s onog žrtava holokausta (Levy i Sznajder: 2005) U tom procesu univerzalizacija dehistorizira događaje Drugog svjetskog rata kako bi ih mogla primjeniti kao moralnu pouku: Budući da smo „mi, Europljani“ tako uspješno naučili iz holokausta, potrebno je i žrtve današnjih konflikata, Bošnjake i kosovske Albance vidjeti kao „nove Židove“. Shvaćanje Njemačke kao glavnog uzora za uspješno svladavanje povijesti dozvoljava upotrebu parole „nikad više Auschwitz“ za aktualne političke ciljeve. Izrazi kao „rampa u Srebrenici“⁴ i „spriječiti novi Auschwitz na Kosovu“ u Njemačkoj su upotrebljavani kao legitimacija za NATO-ovu intervenciju na Kosovu 1999. bez mandata UN-a (Probst, 2003).

Paralelno s tom europeizacijom holokausta, u istočnoj i jugoistočnoj Europi povijest se iznova piše nakon 1989. godine. Povijesna naracija o junačkoj antifašističkoj borbi

3 Taj postav nije pokazivao sudjelovanje mađarskih građana u procesu deportacije prije dolaska u Auschwitz. Kasnije se u stalnom postavu *From Deprivation of Rights to Genocide*, otvorenom 2006. godine, tematizira i antisemitizam Miklósa Hortya i uloga mađarskih žandara kod deportacije. URL= <http://old.hdke.hu/index.php?changelang=eng> (10. rujna 2010.)

4 U koncentracijskom logoru Auschwitz-Birkenau je selekcija Židova provođena na „rampi“, izravno na peronu kolodvora, izraz se dakle odnosi na selekciju u Srebrenici/Potočarima i izjednačavaju se s Auschwitzom.

izgubio je legitimaciju zajedno sa socijalističkim režimom. Trauma socijalističkih zločina stoji u središtu sjećanja i često čak upotrebljuje simbole poznate na „zapadu“ iz sjećanja na holokaust kao što su željezničke tračnice i vagoni. Ovo „podijeljeno sjećanje“ (Troebst, 2006) na „istoku“ i „zapadu“ vodi do toga da zastupnici postsocijalističkih država traže da socijalistički zločini moraju biti osuđeni „u istoj mjeri“ kao i holokaust. Tako je Europski parlament u ljeto 2009. godine uveo novi spomendan: 23. kolovoza, na dan Pakta Ribbentrop-Molotov iz 1939., kao dan sjećanja na žrtve nacizma i komunizma. Dok 27. siječnja kao dan sjećanja na holokaust kritički podsjeća na vlastitu odgovornost, po austrijskoj povjesničarki Heidemarie Uhl 23. kolovoz poziva na eksternalizaciju vlastite odgovornosti za oba zločina (Uhl, 2009: 174f; Bauer, 2010). Dok taj dan služi izjednačavanju oba zločina za političke svrhe, još uvijek nedostaje europski dan pijetnog sjećanja na mnogobrojne žrtve socijalističkih režima – koji možda ne bi unaprijed onemogućio pitanje o vlastitom udjelu u tom režimu.

Nakon 1989. predsocijalističko rezdoblje je glorificirano kao „zlatno rezdoblje“ nacionalne slobode (Cornelißen, 2006: 48), tako da se na primjer na Baltiku Sovjetskog Saveza sjeća kao pogibeljnijeg od Trećeg Reicha (Onken, 2007). U kojem omjeru ta glorifikacija predsocijalističkog perioda predstavlja reviziju povijesti ovisi o povijesnoj ulozi pojedine države u Drugom svjetskom ratu. Dok se Češka, na primjer, poziva na demokratsku međuratnu fazu, na Baltiku, u Slovačkoj i u Hrvatskoj ta glorifikacija često vodi do „zaboravljanja“ vlastite uloge kod kolaboracije i masovnih ubojstava.

3. Hrvatski slučaj: od revizionizma prema europskim standardima?

Slom Jugoslavije u Hrvatskoj rezultirao je delegitimacijom antifašističkog narativa i njegovog dogmatičnog prikaza Drugog svjetskog rata. No, umjesto demokratskog okvira za novu, kritičnu historiografiju, sve bivše jugoslavenske republike razvile su narative o svom statusu žrtve u skladu s nacionalnim mitovima (Sundhaussen, 2004). Hrvatska posebnost bila je pored toga to što je predsjednik države ujedno nastupao i

kao povjesničar,⁵ zbog čega je politika prošlosti bila jedna od njegovih najvažnijih agendi. Iako je antifašizam formalno upisan u ustav, realna politika u 1990ima ostavljala je dojam da je narativ o hrvatskoj neovisnosti bio nužno povezan s revizionizmom u odnosu na karakter Nezavisne Države Hrvatske, koje je često otvoreno glorificirana, ponegdje prešutno, ponegdje podrazumijevajući se, kao predhodnica današnje Hrvatske. U središtu politike prošlosti predsjednika Franje Tuđmana stajala je ideja „nacionalne pomirbe“: po njemu su se ustaše i partizani u Drugom svjetskom ratu, svaki na svoj način, borili za zajednički cilj: hrvatsku državu.⁶ U skadu s time predlagao je više puta tijekom 1990ih da se kosti blajburških žrtava prenesu na spomen-područje Jasenovac, od 1996. je ponekad tražio da se tamo pokopaju i žrtve Domovinskog rata (*Vjesnik*, 23.4.1996.).⁷ Bio je to, dakle, prvi pokušaj „memorijalnog postava“ o statusu žrtve u Jasenovcu nakon hrvatske neovisnosti, no planovi su spriječeni zahvaljujući međunarodnim (i domaćim) protestima (*Feral Tribune*, 6.5.1996., 20.5.1996., 8.12.1997.). Činjenica da je plan spriječen u fazi relativne međunarodne izolacije Hrvatske krajem 1990ih može se shvatiti kao jedan od prvih rezultata „univerzalizacije holokausta“ u Hrvatskoj: dok verbalno izjednačavanje Bleiburga s Jasenovcom i nazivanje Bleiburga „hrvatskim holokaustom“ (*Novi list*, 16.5.1995.) nije izazvalo međunarodne reakcije, prenamjena spomen-područja bivšeg koncentracijskog logora dovela je do sukoba sa „zapadnim“ i europskim „standardima sjećanja“.

Nakon Tuđmanove smrti i promjene vlasti 2000. godine proces demokratizacije političkog, do tada autoritarnog, sistema (Ramet i Matić, 2006; Kasapović, 2001) i znatan porast slobode

5 Franjo Tuđman je od 1961. do 1967. bio ravnatelj Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske i objavio je brojne radove o Drugom svjetskom ratu (Hudelst, 2004). U *Bespućima povjesnih zbiljnosti* (1989.) tvrdi da je NDH po obliku bila fašistička, ali po sadržaju „čista“, te sljedećih godina ne prestaje smanjivati broj žrtava Jasenovca na 30-40,000. (*Vjesnik*, 23.4.1996.; Radonić, 2010: 119-123, 163f; Radonić, 2011)

6 Hrvatsku politiku prošlosti od 1990. do danas, prije svega odnos Jasenovca i Bleiburga, na osnovi analize više od 1,000 novinskih članaka detaljno razmatram u doktorskoj radnji (Radonić, 2010) i u CPI-ovom zborniku „Dealing with the Past“ (Radonić, 2011), tako da se ovdje koncentriram samo na one aspekte, koji su središnji za raspravu o hrvatskom slučaju u europskom kontekstu.

7 Nakon prvih kritika plana Tuđman je svoju ideju pokušao legitimirati izmišljenom tvrdnjom da je Jasenovac nakon 1945. nastavio raditi kao komunistički logor (*Vjesnik*, 23.4.1996.). Ovu tvrdnju su preuzeli i drugi akteri hrvatske politike prošlosti (*Vjesnik*, 17.6.1996., 28.4.1997.; *Novi list*, 16.5.1995., 17.5.1995., 16.6.1996., 20.4.1998.).

medija doveli su i do promjene politike prošlosti. Najpoznatiji primjer je vraćanje imena Trgu žrtava fašizma u Zagrebu krajem 2000. godine (*Vjesnik*, 31.10.2000.). Glavna razlika u diskursu o prošlosti bila je znatno manja demonizacija „neprijatelja“: „Srba“, „određenih stranih ili antihrvatskih krugova“ itd. (Radonić, 2010).

4. S „novim“ HDZ-om prema Europi

I nakon ponovne pobjede Hrvatske demokratske zajednice na izborima 2003., tijekom procesa pristupanja EU nastavljen je trend prema „europskim standardima sjećanja“: vlada premijera Sanadera dala je ukloniti spomenike ustaškom ministru obrazovanja Mili Budaku u Svetom Roku i Juri Francetiću, zapovjedniku ustaške Crne legije, u Slunju (koji Račanova vlada nije uklonila) (*Vjesnik*, 13.5.2004.) te se zauzela za preimenovanje ulica Mile Budaka diljem Hrvatske (*Novi list*, 29.8.2004.). Hrvatska je kao prva i do ljeta 2010. jedina republika bivše Jugoslavije 2005. postala članica *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*. U 1990ima su na komemoracijama u Jasenovcu kao nekavrsti rituala spominjane i blajburške žrtve (*Vjesnik*, 16.5.1995., 24.4.1996.), dok je premijer Račan svojim posjetom obadvama spomen-područjima 2002. godine djelomično nastavio paralelizaciju (Radonić, 2011). Za vrijeme vlade „novog“ HDZ-a to izjednačavanje donekle gubi na značenju (Radonić, 2010: 364-383). Umjesto s Bleiburgom, komemoracija u Jasenovcu čini se da konkurira sa sjećanjem na Domovinski rat: iako, na primjer, 2005. u Jasenovcu govori predsjednik Mesić, u režimskom *Vjesniku* manji članak (s manjom slikom) o toj komemoraciji nalazi se ispod glavnog izvješća o komemoraciji na 11. obljetnicu Bljeska. (*Vjesnik*, 2.5.2006.)

Mnogo značajnije od tog prijemera je da premijer Sanader 2005. u Jasenovcu (*Vjesnik*, 25.4.2005.) i izraelskom spomen-području *Yad Vashem* holokaust uspoređuje s hrvatskom žrtvom u Domovinskom ratu: „Ne treba zaboraviti ni agresiju koju je Hrvatska trpjela jer smo i mi bili žrtva jednog takvog strašnog bezumlja kao što je bio nacizam i fašizam i mi, hrvatski građani, Hrvati, najbolje znamo što to znači trpjeti od agresije“ (*Vjesnik*, 29.6.2005.). Pri tome je ne samo interesantno da Sanadera muzej holokausta inspirira na misao da „se i u Hrvatskoj može očekivati slični spomenik za žrtve Domovinskog rata“, nego da takva paralela u eri univerzalizacije holokausta kao „spremnika“ za općenito sjećanje na sve žrtve čak ni u Izraelu

nije izazvala kritiku.⁸ Identifikacija Hrvata kao „novih Židova“, a Srba kao „novih fašista“ očito je potpuno u skladu s novim standardima sjećanja.

Druga fraza koje je zamijenila „blajburšku tragediju“ u službenom diskursu o prošlosti, „osuda crnog i crvenog totalitarizma“ (*Vjesnik*, 17.3.2004., 26.4.2004., 28.11.2006., 21.4.2008.; *Novi list*, 21.4.2008.) također odgovara europskim standardima, kao što pokazuje spomenuto uvođenje europskog Dana sjećanja na žrtve nacizma i staljinizma 23. kolovoza. No, kod tog zaključka ostaje neodgovoreno pitanje je li takva politika prošlosti, prije svega shvaćanje Srba kao „novih fašista“, ikako može pridonijeti kritičnoj konfrontaciji s vlastitom prošlosti, a ne samo njenom „svladavanju“. Za približavanje tom pitanju korisno se čini u drugom dijelu teksta opširnije se posvetiti drugom primjeru utjecaja univerzalizacije holokausta na hrvatsku politiku prošlosti.

5. Novi postav spomen-područja Jasenovac: „dio obrazovnog i muzeološkog suvremenog sustava Europe“

Novi postav Memorijalnog muzeja Jasenovac javnosti je predstavljen 2006. nakon godina djelomično burne diskusije. Jedna od najviše kritiziranih točaka bila je činjenica da u prvoj koncepciji pored imena žrtava nije bilo planirano spomenuti njihovu nacionalnost (niti godinu rođenja) (*Novi list*, 24.1.2006.). Budući da je koncept jako sličio postojećim memorijalnim muzejima u sjećanju na holokaust diljem svijeta, poput *Holocaust Memorial Center* u Budimpešti, tako se mogao steći netočan dojam da su većina žrtava u Jasenovcu bili Židovi (ili Hrvati, kako se tvrdilo u Tuđmanovoj eri).

Glavna prednost novog postava nakon dugogodišnjih manipulacija zasigurno je poimenični popis žrtava⁹ te samo priznavanje i „izlaganje“ činjenice da se u Hrvatskoj dogodio holokaust. Istovremeno se naglašava da se istrebljenje Židova u Hrvatskoj može shvatiti samo u širem kontekstu holokausta u Europi, što je nesumljivo točno. No pri tome se nigdje ne spominje činjenica da su osim nacista jedino ustaše samostalno uspostavili koncentracijske

8 Za našu analizu o fokusu sjećanja na individualne žrtve je interesantno i da je Sanader istom prilikom rekao „da ga je posebno dojmilo što se u postavu muzeja išlo na individualizaciju žrtava“.

9 Do 18. travnja 2010. poimenično je popisano 80,914 žrtava, no popis „nije konačan niti potpun“ (<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6284>).

Holocaust Memorial Center, Budimpešta

(izvor: *Holocaust Documentation Center and Memorial Collection Public Foundation*, Budimpešta)

Memorijalni muzej Jasenovac

(izvor: Ljiljana Radonić)

logore.¹⁰ Naglašavanje holokausta odgovara gore opisanim međunarodnim standardima sjećanja i muzealizacije Drugog svjetskog rata. No, takvo sjećanje donosi opasnost naglašavanja holokausta bez obzira na posebne hrvatske okolnosti: činjenicu da su Srbi među žrtvama bili najveća

grupa, a i sjećanje na romske žrtve također ne smije – kao što je tako često slučaj – biti marginalizirano.

Uz to je ravnateljica spomen-područja, Nataša Jovičić, u skoro svakoj javnoj izjavi naglašavala da je koncepcija razvijena u suradnji i s podrškom američkih i izraelskih stručnjaka za sjećanje na holocaust: „Mi želimo biti dio obrazovnog i muzeološkog suvremenog sustava Europe, slijedimo okvire koje dobivamo od institucija koje se bave ovom temom“ (*Vjesnik*, 24.7.2004., 14.2.2004.), No, institucije, na koje se Jovičić poziva, kao *US Holocaust Memorial Museum*, *Anne-Frank-House* ili *Yad Vashem* razlikuju se od Jasenovca u dvije odlučujuće točke: 1)

¹⁰ Tako druga rečenica izložbe ispod slike rukovanja Pavelića i Hitlera u ljeto 1941. glasi: „Tom je prilikom Hitler dao Paveliću punu podršku za genocidnu politiku prema srpskom stanovništvu.“ U istom stilu se na *web* stranici JUSP naglašava da je Pavelić donio „više zakonskih odredbi po uzoru na naciste“ i da je do kraja „ostao vjeran Hitleru i njegovoj politici“ (<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6222>) bez da se spomene da is-tbrilijavanje Srba nije bilo dio nacističke politike, te da su njemački predstavnici protestirali radi nepotrebne brutalnosti kod likvidacije cijelih sela. (Broucek, 1980: 166f)

Bave se sjećanjem prije svega na židovske žrtve, dok je situacija u Jasenovcu znatno kompleksnija i 2) ne nalaze se *in situ*, na mjestu bivšeg koncentracijskog logora. Dok se fokus na žrtve za muzeje u Washingtonu i Jeruzalemu čini logičan, spomen-područja na mjestu koncentracijskih logora obično se trude – osim prikaza sudbina individualnih žrtava – opisati kako je došlo do uspostavljanja logora, kako je on bio organiziran te tko ga je vodio i tko su bili počinitelji. U novom postavu u Jasenovcu spominju se samo Ante Pavelić i „njegovi suradnici“, a ne npr. zapovjednici logora (više informacija dostupno je jedino na tri osobna računala u muzeju).

Koncepcija Nataše Jovičić po tome se razlikuje od drugih muzeja na mjestu logora:

„Čak i prodornije od Memorijalnog muzeja holokausta u Washingtonu i kuće Anne Frank u Nizozemskoj, ravnateljica Spomen područja Jasenovac – povjesničarka umjetnosti i obrazovanja Nataša Jovičić, odlučila je čitav novi muzejski postav (u pripremi) posvetiti – žrtvama. (...) Ustaške kame, noževi, maljevi i simboli NDH stoga će u novom postavu biti u depoima, dostupni samo istraživačima baš kao što će se slike masovnih stradanja i leševa moći vidjeti samo u kompjuteru na izložbi. Čitav će postav biti individualiziran, posvećen stradalima i preživjelim s punim imenom i prezimenom. (...) Do sada je snimljeno šest filmova. Priče su to o ljudima, običnim radnicima, poljoprivrednicima, učiteljima i profesorima koji govore o svom životu prije zatočenja, opisuju dane u logoru i spasenje. Uz filmove će biti izložene fotografije i osobni predmeti logoraša – veste, tabakere, pisma, kutije za cigarete, crtanke, dopisnice – svi dokumenti i uspomene koje pričaju njihov život kao pojedinaca koji su u dubokom užasu koncentracijskog logora pokušavali živjeti. Ti će se 'dokumenti života' svaka tri mjeseca mijenjati“ (Vjesnik, 7.3.2004.).

Jovičić kombinira saznanja današnje muzeologije koja govore protiv estetike šoka, prikazivanja brda anonimnih leševa, s naglašavanjem da mjesto stratišta treba postati „mjesto života“, puno „dokumenata života“ i „afirmativne poruke“: „Historiografija prikazana na suvremeni način bit će takva da će topografija terora biti pretočena u topografiju života“ (Vjesnik, 7.3.2004.). Za spomen-područja poput Auschwitza ili Buchenwalda bilo

bi nezamislivo „čitav postav“ posvetiti isključivo individualnim žrtvama. Nakon dugih debata u postav su dodane nacionalnosti i datumi rođenja žrtava (Novi list, 24.1.2006., 29.1.2006.), te četiri instrumenta s kojima je u Jasenovcu ubijano na posebno brutalan način, zbog čega neki znanstvenici logor zovu i „manufakturom smrti“ (Novi list, 11.11.2006.; Mataušić, 2003) za razliku od industrijskog ubijanja u Auschwitz-Birkenau, Majdaneku ili Treblinki.

Budući da ravnateljica spomen-područje u skladu s univerzalizacijom holokausta shvaća kao „jedan moderan i dinamičan centar za ljudska prava“ (Vjesnik, 27.2.2004.) u Obrazovnom centru holokaust se predstavlja prije svega kao moralna pouka i to na način koji ne integrira lokalitet bivšeg logora u posjet. Jasenovački postav, koji po estetici snažno podsjeća, na primjer, na Holocaust Memorial Center u obnovljenoj sinagogi na rubu Budimpešte, tako bi mogao stajati bilo gdje drugdje u Hrvatskoj, jer lokalitet nije ugrađen u koncept memorijalnog muzeja. Plan da se razvije obrazovni put na području bivšeg logora, koji se spominje u koncepciji, za sada nije realiziran. Do danas metalni model spomen-područja iz 1960ih na putu do Bogdanovićevo Cvijeta ostaje jedina ilustracija rasporeda baraka.

Dok je važan cilj postava, koji se pokušava postići izlaganjem osobnih predmeta, „sačuvati dignitet žrtve“, na drugoj strani jedini konkretan pokušaj osporavanja antisemitskih argumenata ignorira sva saznanja teorije antisemitizma. Pored antisemitskog plakata s izložbe „Židovi: Izložba o razvoju židovstva i njihovog rušilačkog rada u Hrvatskoj prije 10.4.1941. Rješenje židovskog pitanja“ piše:

„Ustašku i nacističku propagandu o rušilačkom djelovanju Židova osporava činjenica da su tijekom prva četiri desetljeća dvadesetog stoljeća arhitekti i graditelji židovskog podrijetla projektirali i sagradili brojne najvažnije javne i stambene zgrade u središtu Zagreba“.

Umjesto pokušaja objašnjenja što je antisemitizam, koje društvene i individualne psihičke potrebe pokušava zadovoljiti na fatalan način ili slično, postav na ideju o (simboličnom) rušilačkom radu židovstva odgovara ukazivanjem na stvarne arhitektonske uspjehe. Na drugoj strani nesumljivo je važno svakoj žrtvi dati ime – u postavu je to napravljeno na staklenim pločama koje se nalaze iznad posjetelja – te ukazati na manipulaciju brojem žrtava za vrijeme Jugoslavi-

je i smanjivanje tog broja nakon osamostaljenja Hrvatske.

6. Zaključak

Preostaje nam zaključiti da, kao i u Njemačkoj i Austriji, ni u Hrvatskoj ne bi smio postojati memorijski muzej na lokalitetu bivšeg koncentracijskog logora koji odgovara današnjim estetskim standardima muzealizacije, ali se fokusira isključivo na individualne žrtve. Posebno nakon revizionizma dominantnog u politici prošlosti 1990ih i relativiziranja zločina NDH neophodno je kritički se baviti vlastitom odgovornošću i konkretnim počiniteljima, a ne samo nuditi mogućnost identifikacije sa žrtvom – kao što se to čini u Jasenovcu fokusom na intervjue s preživjelim, njihovim osobnim predmetima i imenima. Postoji zlatna sredina između estetike šoka brda anonimnih leševa i pretvaranja tog mjesta zločina u „mjesto života“ s afirmativnom porukom.

Nasuprot Salamonu Jazbecu, koji traži da se Spomen-područje Jasenovac stavi pod protektorat međunarodne zajednice, jer „se u Hrvatskoj po svemu sudeći naprosto više ne može realizirati dostojan spomen na žrtve Jasenovaca“ (Jazbec, 2008: 80), cilj ovoga članka bio je pokazati da su problemi novog postava kombinacija nedostatka spremnosti da se Hrvatska suoči sa svojom zločinačkom prošlošću i novih, vrlo problematičnih međunarodnih „standarda“ koji podupiru upravo takav postav kao u Jasenovcu. Također staklene ploče s imenima žrtava, koje Jazbec naziva ultimativnim porazom jesenovačke žrtve, jer su „pomiješani narodi, vjere, mjesta, dobi, spolovi“ (Jazbec, 2008: 257), glavni su dokaz da Spomen-područje Jasenovac sliči muzejima sjećanja na holokaust diljem Europe i zapadnih zemalja. To pokazuje i fotografija iz *Holocaust Memorial Center* u Budimpešti, gdje su imena žrtava kao u Jasenovcu također središnji dio postava. Ponavljam, problem je u tome što međunarodni trendovi dozvoljavaju dehistorizirano, simboličko sjećanje u skupu kojeg jasenovački postav tvrdi da je „samo“ jedan od mnogobrojnih *Holocaust memorial museums*, što naravno nije.

Što se tiče izjednačavanja zločina „crnog i crvenog totalitarizma“ naravno da se može i dalje pozivati na europske rezolucije. No, moglo bi se pitati i odakle dolazi ta potreba da se, ne samo s pijetetom sjeća žrtava komunizma i zauzima za sudske postupke protiv počinitelja, nego i inzistira na tome da su oba zločina ista. Njemački kritičar takvih mehanizama, Theodor W. Adorno, nazvao je to odbijanjem krivnje

i sjećanja (*Schuld- und Erinnerungsabwehr*) (Adorno, 1997).

Treći aspekt politike prošlosti u kojem se Hrvatska može pozivati na njemački primjer („spriječiti Auschwitz na Kosovu“) je ideja o Hrvatskoj kao novoj žrtvi nacizma i fašizma u Domovinskom ratu. Time se Hrvati, koji su u Drugom svjetskom ratu nesumljivo bili najbrojniji među počiniteljima masovnih ubojstava u ustaškom režimu, identificiraju sa židovskim žrtvama u holokaustu, dok se Srbe demonizira kao novi fašisti.

Među pozitivne rezultate stvaranja „europskih standarda sjećanja“ sigurno se mogu ubrojiti novi memorijski muzeji i edukacijski programi u postsocijalističkim državama, koje su se pridružile EU ili tome teže, no ne i u državama bivšeg Sovjetskog Saveza. Što se Hrvatske tiče, pozitivno je polako prihvaćanje činjenice da se društvo mora suočiti s masovnim ubojstvima Srba, Židova i Roma, a ne samo „političkih protivnika“ NDH. No, s druge strane ostaje pitanje kakvi su to standardi koji vode do fokusa isključivo na individualnu žrtvu, iz političkih motiva izjednačavaju povijesno različite (na različit način zločinačke) sustava i promoviraju demonizaciju protivnika kao „apsolutnog zla“.

Bibliografija

- Adorno, T. W. (1997): Schuld und Abwehr. Eine qualitative Analyse zum Gruppenexperiment, u: Adorno, T. W.: *Soziologische Schriften II*, Frankfurt: Suhrkamp
- Assmann, J. (1988): Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität, u: Assmann, J. i Hölscher, T. (ur.): *Kultur und Gedächtnis*, Frankfurt: Suhrkamp
- Bauer, Y. (2010): *On Comparisons between Nazi Germany and the Soviet regime*, URL = <http://www.gedenkdienst.or.at/index.php?id=585> (16. svibnja 2010.)
- Bock, P. i Wolfrum, E. (ur.) (1999): *Umkämpfte Vergangenheit: Geschichtsbilder, Erinnerung und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Broucek, P. (1980): *Ein General im Zwielicht: Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, Wien: Böhlau
- Cornelißen, C. (2006): Europas Gedächtnislandkarte: Gibt es eine Universalisierung des Erinnerns?, u: Frei, N. (ur.): *Was heißt und zu welchem Ende studiert man Geschichte des 20. Jahrhunderts?*, Göttingen: Wallstein
- Diner, D. (2007): *Gegenläufige Gedächtnisse: Über Geltung und Wirkung des Holocaust*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Frei, N. (1999): *Vergangenheitspolitik: Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*, München: dtv
- Fritz, R. (2008): Gespaltene Erinnerung: Museale Darstellungen des Holocaust in Ungarn, u: Fritz, R.; Sachse, C. i Wolfrum, E. (ur.): *Postdiktatorische Gesellschaften in Europa*, Göttingen: Wallstein
- Hudelst, D. (2004.): *Tuđman: Biografija*, Zagreb: Profil
- Jazbec, S. (2008.): *Magnissimum Crimen: Pola vijeka revizionizma u Hrvata*, Zagreb: Margelov institut
- Judt, T. (2005): *Postwar: A History of Europe Since 1945*, London: William Heinemann
- Kasapović, M. (ur.) (2001.): *Hrvatska politika 1990.–2000.*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
- Kroh, J. (2008a): Erinnerungskultureller Akteur und geschichtspolitisches Netzwerk: Die Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research, u: Eckel, J. i Moisel, C. (ur.): *Universalisierung des Holocaust? Erinnerungskultur und Geschichtspolitik in internationaler Perspektive*, Göttingen: Wallstein
- Kroh, J. (2008b): *Transnationale Erinnerung: Der Holocaust im Fokus geschichtspolitischer Initiativen*, Frankfurt: Campus
- Levy, D. i Sznajder, N. (2005): *The Holocaust and Memory in a Global Age*, Philadelphia: Temple University Press
- Levy, D. i Sznajder, N. (2004): Sovereignty Transformed: A Sociology of Human Rights, *The British Journal of Sociology*, 57 (4): 657-676
- Levy, D. i Sznajder, N. (2001): *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust*, Frankfurt: Suhrkamp
- Mataušić, N. (2003.): *Jasenovac 1941.–1945.: Logor smrti i radni logor, Jasenovac*, Zagreb: Spomen područje Jasenovac
- Nora, P. (1990): *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Berlin: Klaus Wagenbach
- Onken, E. (2007): The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: Analysing Memory Politics in Europe, *Europe-Asia Studies*, 59 (1): 23-46
- Offe, C. (1994): *Der Tunnel am Ende des Lichts: Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten*, Frankfurt: Campus
- Probst, L. (2003): Bitte weniger Geschichtspädagogik!, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7. prosinca 2003.
- Radonić, Lj. (2011): Croatia's Transformation from Historical Revisionism to European Standards, u: Pavlaković, V.; Pauković, D. i Raos, V. (ur.), *Dealing with the Past*, Zagreb: Centar za politološka istraživanja (u pripremi)
- Radonić, Lj. (2010): *Krieg um die Erinnerung: Kroatische Vergangenheitspolitik zwischen Revisionismus und europäischen Standards*, Frankfurt am Main: Campus
- Ramet, S. P. i Matić, D. (ur.) (2006.): *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: Transformacija vrijednosti, obrazovanje, mediji*, Zagreb: Alinea
- Rouso, H. (2004): Das Dilemma eines europäischen Gedächtnisses, *Zeithistorische Forschungen*, 1: 363-378
- Sandner, G. (2001): Hegemonie und Erinnerung: Zur Konzeption von Geschichts- und Vergangenheitspolitik, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 1: 5-17

- Sundhaussen, H. (2004): Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten: Konstruktion, Dekonstruktion und Neukonstruktion von „Erinnerungen“ und Mythen, u: Flacke, M. (ur.): *Mythen der Nationen: 1945 – Arena der Erinnerung*, Mainz: Philipp von Zabern
- Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research (2009): *Ten Year Anniversary Book*, Stockholm: Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research
- Troebst, S. (2006): Jalta versus Stalingrad, Gulag versus Holocaust: Konfligierende Erinnerungskulturen im größeren Europa, u: Faulenbach, B. i Jelich, F. (ur.): *„Transformationen“ der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989*, Essen: Klartext
- Tuđman, F. (1989): *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- Uhl, H. (2009): Konkurrierende Erinnerungskulturen in Europa: Neue Grenzen zwischen „Ost“ und „West“?, u: Fassmann, H.; Müller-Funk, W. i Uhl, H. (ur.): *Kulturen der Differenz. Transformationsprozesse in Zentraleuropa nach 1989: Transdisziplinäre Perspektiven*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Ungvary, K. (2006): Der Umgang mit der kommunistischen Vergangenheit in der heutigen ungarischen Erinnerungskultur, u: Faulenbach, B. i Jelich, F. (ur.): *„Transformationen“ der Erinnerungskulturen in Europa nach 1989*, Essen: Klartext

Novinski izvori

Feral tribune (Split)
Novi list (Rijeka)
Vjesnik (Zagreb)

Universalization of the Holocaust exemplified on the Croatian Politics of the Past and the Jasenovac Memorial Site

LJILJANA RADONIĆ
University of Vienna, Austria

Recent years have witnessed a growth in the interdisciplinary study of collective memory, especially in relation to the Shoa. In this article, recent trends in the universalization and Europeanization of the Holocaust as a negative founding myth of post-1945 Europe will be discussed – as well as its tense relation to the new post-socialist national narratives in Eastern and Southeastern Europe. This will be accomplished through the case study of Croatia: After a short overview of the politics of the past in Croatia after 1990, the second part of this article reviews the ultra-modern exhibition at the Jasenovac Memorial Museum opened in 2006. Thus, the question and set of problems concerning European memory standards and their focus on the individual victim in memorial museums will be addressed.

Key words: politics of the past; universalization and Europeanization of the Holocaust; new exhibition in Jasenovac, equation of black and red totalitarianism